

Микола Пантюк, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Ірина Садова, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Соломія Ілляш, кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ УЧНЯ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

У статті досліджено, що індивідуальна програма розвитку – це документ, який визначає індивідуальні напрями та вимоги до навчання, характер освітніх послуг, форми підтримки, а також гарантує забезпечення права на якісну освіту дітей з особливими освітніми потребами. З'ясовано, що основне завдання індивідуальної програми розвитку – забезпечити індивідуальний підхід до потреб таких осіб, заснований на потенціалі їх фізичного, психологічного та соціального розвитку, а також планування й обов'язкову реалізацію необхідних освітніх стратегій для цієї категорії учнів. Обґрунтовано алгоритм упровадження індивідуальної програми розвитку в умовах закладу загальної середньої освіти, який складається з підготовчого, основного та підсумкового етапів.

Ключові слова: індивідуальна програма розвитку; учень з особливими освітніми потребами; інклюзивна освіта; заклад загальної середньої освіти.

Лит. 7.

Mykola Pantiuk, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor of the Pedagogic and Methods of Primary Education Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Iryna Sadova, Doctor of Sciences (Pedagogy), Head of the Pedagogic and Methods of Primary Education Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Solomiya Ilyash, Ph.D. (Psychology), Associate Professor of the Pedagogic and Methods of Primary Education Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

INDIVIDUAL DEVELOPMENT PROGRAM FOR A STUDENT WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article explores that the individual development program is a document that defines individual directions and requirements for education, the nature of educational services, forms of support, and also guarantees the right to quality education for children with special educational needs. The main task of the individual development program is to provide an individual approach to the needs of such persons, based on the potential of their physical, psychological and social development, as well as planning and obligatory realization of the necessary educational strategies for this category of students. The algorithm for implementing an individual development program in conditions of general secondary education, which consists of preparatory, main and final stages, is justified.

At the preparatory stage it is envisaged to analyze the results of complex psychological and pedagogical assessment of the development of a child with special educational needs.

The main stage envisages solving the following tasks: 1) defining the time limits for the implementation of individual development program depending on the results of the complex psychological and pedagogical assessment of the development of the child with special educational needs; 2) planning of the forms of participation in the implementation of the individual program of development of permanent and involved specialists of the team of psychological and pedagogical support; 3) formulation of specific goals, expected result and priority tasks and correction-development of activity within the framework of implementation of the individual program of development; 4) designing the necessary structural components of the individual development program; 5) selecting the content, forms and methods of educational activity of the child with special educational needs; 6) defining the conditions for implementation of the individual development program; 7) substantiation of criteria and forms of monitoring of psychophysical development of students with special educational needs and their educational achievements.

At the final stage, the conclusion about the implementation of the individual development program in general is substantiated, appropriate corrections are made, the further individual educational trajectory of the student with special educational needs is projected and further corrective and developmental work is planned. A number of requirements for the

individual development program of a student with special educational needs are defined, in particular: implementation terms, effectiveness, individualized nature, mobility, practicality, clarity, confidentiality, etc.

Keywords: *individual development program; a student with special educational needs; inclusive education; institution of general secondary education.*

Постановка проблеми. Необхідність індивідуалізації супроводу дитини з особливими освітніми потребами (ООП), проєктування і розроблення індивідуальної програми розвитку в закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО), зумовлена кардинальними змінами сучасного освітнього простору. Однак треба зазначити, що при розв'язанні цієї проблеми сьогодні виникає чимало запитань, на які зазвичай немає відповідей. Це пояснюється високими вимогами до освіти з огляду на модернізацію її системи та відсутністю необхідного науково-методичного забезпечення, що передбачає кваліфіковане створення індивідуальної програми розвитку (ІПР) для дитини з ООП. Безумовно, кожен ЗЗСО реалізує певні заходи в цьому напрямі, термін “ІПР” активно функціонує в науковому обігу, такі програми складаються. Однак сьогодні актуальними постають питання щодо досконалості ІПР, їх відповідності особливим освітнім потребам, реальному рівню розвитку дитини, її потенційним можливостям тощо. Нині мало хто з науковців візьме на себе сміливість ствердно відповісти на ці численні запитання. Ситуація, що склалася, за якої основним розробником ІПР здебільшого постає вчитель інклюзивного класу, гальмує створення індивідуального стилю навчання, у результаті чого трансформується саме розуміння інклюзивної освіти, а дитина з ООП опиняється в несприятливих умовах академічного та соціального розвитку.

Аналіз останніх досліджень. У науково-методичній літературі простежуються різні підходи до визначення структури і змісту індивідуальних програм розвитку для дітей з ООП та пропонуються практичні рекомендації з розроблення й реалізації ІПР для учнів ЗЗСО (Т. Бондар, А. Колупаєва, І. Луценко, О. Мартинчук, Т. Сак, Н. Софій, О. Федоренко, Н. Четверікова, З. Шевців та ін.). Однак реалізація цього напрямку, незважаючи на актуальність, із боку практикуючих педагогічних працівників, сьогодні все ще потребує технологічної завершеності.

Метою статті є з'ясування науково-теоретичних й практичних підходів до специфіки створення індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами в сучасних умовах освітньої інклюзії.

Виклад основного матеріалу. Узагальнивши наведені в літературних джерелах дані, спробуємо проаналізувати нормативно-правову базу стосовно термінології та взаємодії команди супроводу під час складання та реалізації ІПР. Так, у статті 1 Закону України “Про освіту” зазначається, що індивідуальна програма розвитку – це документ, який забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особ-

ливими освітніми потребами, закріплює перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних потреб / послуг для розвитку дитини та розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків дитини з метою визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання [3]. Відповідно до нового Закону України “Про повну загальну середню освіту” (стаття 26), індивідуальна програма розвитку визначає перелік необхідних дитині психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг, що надаються індивідуально та/або в груповій формі [4]. Черговий нормативний документ з освітньої інклюзії – Постанова Кабінету Міністрів України за № 957 від 15 вересня 2021 р. “Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти” – уточнює, що відповідно до індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності на кожного учня з особливими освітніми потребами складається індивідуальна програма розвитку за формою, яка забезпечує індивідуалізацію навчання, визначає конкретні навчальні стратегії та підходи [2].

Отже, проаналізувавши наведені нормативні положення, робимо висновок, що ІПР – це документ, який визначає індивідуальні напрями та вимоги до навчання, характер освітніх послуг, форми підтримки, а також гарантує забезпечення права на якісну освіту дітей з ООП. Основними завданнями ІПР фахівці проголошують індивідуальний підхід до потреб дитини з ООП, заснований на потенціалі її фізичного, психологічного та соціального розвитку, а також планування й обов'язкову реалізацію необхідних освітніх стратегій для цієї категорії учнів. Під час розроблення ІПР обов'язково враховується висновок про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, яку надають фахівці інклюзивно-ресурсного центру.

Додамо, що реалізація ІПР спрямовується на задоволення конкретних унікальних (насамперед освітніх) потреб учня, тобто програма для кожного має специфічний характер. Як бачимо, в контексті освітньої інклюзії ІПР постає письмовим документом, чи певним кінцевим продуктом увиразнення обсягу навчання та спеціальних додаткових послуг для згадуваної категорії учнів. Крім того, ІПР дає змогу ЗЗСО контролювати ефективність навчання, планувати процес надання додаткових освітніх послуг, мотивувати дитину до більшої зацікавленості у власних успіхах, а також уможливує співпрацю педагога з сім'єю учня. Наголосимо, що ІПР створюється для інформування вчителя, інших осіб, що працюють із учнем, та батьків про конкретні навчальні цілі й завдання, шляхи і засоби їх досягнення.

У раніше цитованому нормативно-правовому документі (“Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти”) вважаємо необхідним виокремити таке положення: “ІПР розробляється групою фахівців з обов’язковим залученням батьків учня або його законних представників, затверджується керівником закладу освіти і підписується батьками або законними представниками” [2]. Звідси, ІПР розробляється командою супроводу, до якої входять директор (або його заступник), учитель початкових класів (класний керівник), асистент учителя, практичний психолог, соціальний педагог, учитель-дефектолог, учитель-реабілітолог, батьки дитини з ООП. За умови появи неподоланих труднощів команда супроводу може звертатися до залучених фахівців, які не є працівниками ЗЗСО (спеціалісти системи соціального захисту населення, служби у справах дітей), зокрема, до її представників ІРЦ (яких необхідно запрошувати на засідання).

Усі перелічені фахівці надають детальну інформацію, консультативний супровід і рекомендації задля кращого розвитку учня з ООП і створення оптимальних умов його навчання в умовах інклюзії, у разі обстеження дитини в освітньому закладі (за погодженням адміністрації школи), а також потреби в консультативній чи методичній допомозі. Важливо, що обстеження учня з ООП проводиться фахівцями ІРЦ у присутності батьків або за їхньою письмовою згодою [2].

Узагальнивши опрацьовані нормативно-правові документи, нами укладено своєрідний алгоритм упровадження ІПР в умовах ЗЗСО, який складається з підготовчого, основного та підсумкового етапів. Стисло схарактеризуємо їх.

1. Підготовчий етап пов’язаний з аналізом результатів комплексного психолого-педагогічного оцінювання розвитку дитини з ООП. На цьому етапі команда супроводу працює в тісному контакті з батьками та фахівцями ІРЦ, які проводять ретельне вивчення функціональних можливостей дитячого організму, визначення його особливих освітніх потреб, досліджуючи стан здоров’я, фізичного й мовленнєвого розвитку, когнітивної та емоційно-вольової сфери, обґрунтовуючи особливості здійснення навчальної діяльності. Наголосимо, що первинні спостереження збирають усі учасники команди супроводу упродовж двох-чотирьох тижнів від початку освітнього процесу. За запитом батьків, які є рівноправними представниками і партнерами, педагоги проводять додаткові спостереження. Зазначимо, що пропозиції та зауваження батьків обов’язково беруться до уваги та вносяться до ІПР. Результати описаного першого етапу уможливають логічний перехід до другого, основного етапу, пов’язаного з розробленням і реалізацією ІПР.

2. Основний етап передбачає розв’язання таких завдань: 1) визначення часових меж реалізації ІПР залежно від результатів комплексного психолого-педагогічного оцінювання розвитку дитини з ООП; 2) планування форм участі в реалізації ІПР постійних і залучених фахівців команди психолого-педагогічного супроводу; 3) формулювання конкретних цілей, очікуваного результату та пріоритетних завдань і корекційно-розвиткової діяльності в межах реалізації ІПР; 4) проєктування необхідних структурних складових ІПР; 5) увиразнення змісту, форм і методів навчальної діяльності дитини з ООП; 6) виокремлення умов реалізації розділів ІПР; 7) обґрунтування критеріїв і відбір форм моніторингу розвитку учня з ООП та його навчальних досягнень [6].

3. Підсумковий етап упровадження ІПР в умовах ЗЗСО передбачає: 1) обґрунтування висновку про реалізацію ІПР загалом; 2) внесення коректив в ІПР; 3) проєктування подальшої індивідуальної освітньої траєкторії та корекційно-розвиткової роботи з учнем з ООП [5]:

Важливо зазначити, що у Додатку 3 Постанови Кабінету Міністрів України за № 957 від 15 вересня 2021 р. “Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти” пропонується типова структура ІПР, яка містить загальну інформацію про учня, наявний рівень знань, вмінь і компетентностей, динаміку розвитку, адаптацію навчального матеріалу, технічні пристосування, додаткові послуги (корекційно-розвиткові заняття) тощо [2]. Загалом ІПР охоплює 13 пунктів із конкретних основних розділів. Дамо їм стисло характеристику.

Отже, *період виконання та загальні відомості про учня* (ПІБ, дата народження, повна назва закладу освіти та рік навчання, на який розробляється ІПР) відображені у 1 і 2 пунктах ІПР. Пункт 3 подає *відомості про особливості розвитку учня* (наявний рівень знань і вмінь і навичок учня (компетенції), опис освітніх труднощів учня, виявлених у закладі освіти, потреби), отримані шляхом консультацій з його батьками та з висновків ІРЦ (рекомендації стосовно вибору навчальних програм, залучення додаткових фахівців для роботи з учнем чи консультування педагогів). *Про рекомендації щодо організації освітнього процесу особи з ООП* (рекомендований рівень підтримки; адаптація та модифікація освітнього середовища; потреба у використанні жестової мови, шрифту Брайля; потреба в додаткових заняттях; наявність індивідуального навчального плану) йдеться у 4 пункті ІПР.

Інформація для розділів “*Додаткові психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги (заняття)*” і “*Навчання*” (пункти 5 і 6), отримується із висновку фахівців ІРЦ (наприклад, потреба у корек-

ційно-розвиткових заняттях із зазначенням кількості годин на тиждень).

У пункті 5 ІПР вказується найменування заняття, ім'я фахівця, який проводить *корекційно-розвиткове заняття*, в який час, де (місце проведення), періодичність роботи з учнем, котрий має ООП. Члени команди супроводу організовують корекційно-розвиткові заняття з учнем за графіком, указаним в ІПР та погодженим із батьками. Зокрема, у пункті 14 Постанови КМУ “Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти” визначено, що тривалість групового корекційно-розвиткового заняття становить 35–40 хвилин, індивідуального – 20–25 хвилин. Корекційно-розвиткові заняття проводяться фахівцями із числа педагогічних працівників закладу освіти, педагогічними працівниками вчителями-дефектологами, які введені до штату закладів освіти відповідно до типових штатних нормативів ЗЗСО або додатково залученими фахівцями, з якими заклад освіти або відповідний орган управління у сфері освіти укладають цивільно-правові договори [2]. Де необхідно наголосити, у період воєнного стану корекційно-розвиткові заняття для учнів з ООП можуть проводитися фахівцями ІРЦ, зокрема з числа тих, що вимушені були змінити місце проживання внаслідок збройної агресії РФ [2].

У пункті 7 ІПР вказується *потреба в асистенті учня* (супроводі під час інклюзивного навчання). У пунктах 8–12 ІПР зазначаються: *забезпечення допоміжними засобами навчання; потреба в розумному пристосуванні; особливості проведення оцінювання; потреба у продовженні строків навчання; додаткові напрями роботи* [2].

У пункті 13 ІПР зазначаються прізвища, ім'я, по батькові та найменування посад *усіх членів групи з розроблення ІПР, а також відомості про її узгодження* з батьками дитини та з нею самою (якщо їй виповнилося 16 і більше років). Батьки та учень підтверджують підписом, що ІПР була узгоджена з ними.

Найбільш складним питанням освітньої інклюзії є система регулярного *моніторингу прогресивних змін у розвитку дитини з ООП*. Визначення ступеня досягнення дитиною з ООП намічених цілей часто спричиняє виникнення суперечностей між проблемними зонами педагогічної свідомості та необхідністю цілеспрямованого підвищення професійної компетентності в оцінюванні освітніх результатів педагогами та формування ціннісного ставлення до дітей з ООП, а також між об'єктивною необхідністю створення особистісно орієнтованої системи педагогічного моніторингу та зосередженням сучасних освітян здебільшого на оцінюванні навчальних досягнень учнів з ООП. Це, на нашу думку, найбільш проблемний аспект практичної діяльності інклюзивних педагогів, які в умовах сучасної вітчизняної школи визначають результати навчання,

опираючись не на оцінку досягнень учнів з ООП відповідно до їх індивідуальних можливостей, а покладаються суто на знанневий критерій.

Моніторинг в інклюзивній освіті охоплює систему збору, оброблення та зберігання інформації про освітній процес або окремі його елементи, яка зорієнтована на інформаційне забезпечення його управлінням, на прогнозування й обізнаність зі станом розвитку дитини з ООП в будь-який момент часу.

Якість результатів проведеного моніторингу навчальних досягнень та змін у розвитку дитини з ООП залежить від *вимог*: 1) повноти – джерела інформації мають коректно представляти можливе поле отримання результатів (скажімо, не можна судити про стан справ у школі тільки на основі опитування однієї групи учасників освітнього процесу); 2) об'єктивності – отримані дані мають відображати реальний стан справ, а не суб'єктивну думку дослідників; 3) точності – передбачаються мінімальні похибки вимірювань; 4) структурованості – відсутність суперечливості у зібраних відомостях, їх суголосності; 5) оперативності – своєчасність інформації; 6) достатності – під час проведення моніторингу важливо уникати ризику отримання як надлишкової, так і недостатньої інформації; 7) узагальненості – зібраний матеріал слід представити у формі, яка відповідає запитам різних груп користувачів інформації; 8) доступності [7].

Отже, важливим етапом виконання ІПР є моніторинг реалізації ІПР, її перегляд і внесення змін, який здійснюється двічі на рік (у разі потреби – частіше). Моніторинг передбачає відстеження необхідних процесів (до прикладу, вжитих заходів і витрат, а також результатів) і передбачає постійний збір потрібної інформації для визначення ступеня забезпечення програмою поставлених цілей, а також відповідності плану й ефективності освітнього процесу. Моніторинг ІПР здійснюється неперервно, передовсім на етапах її розроблення та реалізації, охоплюючи такі завдання: 1) встановлення відповідності ІПР особливим освітнім потребам дитини; 2) виявлення певних труднощів і перешкод у реалізації ІПР та висновків щодо їх усунення; 3) уточнення впливу реалізації ІПР на розвиток дитини; 4) перегляд і уточнення цілей ІПР, у т. ч. короткострокових [5].

Додамо, що відповідальність за моніторинг ІПР несуть усі фахівці, адже після його завершення вони зобов'язані надати висновок про ефективність застосованих навчально-виховних стратегій, технологій і методик. На наш погляд, як додатковий елемент аналізу ІПР, необхідно розглянути окремі аспекти оцінювання результативності введених адаптацій або модифікацій, що дають змогу відповісти на питання “Чи зумовили впроваджені зміни істотне покращення соціально-навчальної успішності дитини з ООП?”. Позитивні відповіді свідчитимуть, що

розроблена ІПР адекватно організована та реально задовольняє особливі освітні потреби дитини. За негативної відповіді необхідна вторинна перевірка всієї системи розроблення ІПР зі з'ясуванням наявних недоліків, подальшим коригуванням наявних колізій і, відповідно до дитиноцентричного підходу, більшою орієнтацією на потреби дитини з ООП. Із цього приводу зарубіжні науковці Т. Лорман, Дж. Деспелер і Д. Харві зазначають, що: "ІПР є передовим робочим документом, до якого консультаційно-педагогічна група може вносити необхідні зміни в будь-який час... В окремих випадках модифікація розглянутих вище аспектів дає змогу учневі успішно реалізувати певну довготермінову ціль або специфічну задачу" [1, 140].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, зазначимо, що ІПР – це своєрідний освітній маршрут дитини з ООП, тому потрібно приділяти значну увагу її розробленню, уточненню та реалізації, враховуючи специфіку всіх структурних компонентів. Процес розроблення та впровадження ІПР в умовах ЗЗСО передбачає тісну співпрацю дитини, команди супроводу і сім'ї на партнерських засадах. Така взаємодія оптимізує навчально-виховну та корекційно-розвиткову роботу, підвищує мотивацію і педагогічну компетентність батьків, забезпечує індивідуалізацію навчання дитини з ООП тощо. Реалізація ІПР спонукає кожного вихованця йти власним шляхом досягнення індивідуальних цілей освіти. Власне у такий спосіб видається перспективним напрям розроблення індивідуальних навчальних програм нового покоління на всіх рівнях системи освіти. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на вивчення інноваційних технологій інклюзивної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інклюзивна освіта: підтримка розмаїття у класі: практич. посіб. / Т. Лорман, Дж. Деспелер, Д. Харві; пер. з англ. Київ: СПД-ФО Парашин І.С., 2010. 296 с.
2. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: Постанова КМУ від 15 вересня 2021 р. № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>.
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>.

5. Садова І. Інклюзія у закладах загальної середньої освіти України: тенденції розвитку: монографія. Дрогобич: Посвіт, 2020. 448 с.

6. Kozibroda L., Turchyk I., Mukan N., Sadova I. & Stepanyuk S. Socio-pedagogical aspects of inclusive education of children in schools. *Revista Tempos E Espaços Em Educação*, 2022. Vol. 15 (34), № e17175. P. 269–276. URL: <https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.17175>

7. Sadova I. & Kravchenko-Dzondza O. Model of Development of Teacher's Readiness to Work for Inclusive Education. *Advances in Economics, Business and Management Research: Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021)*. 2021. Vol. 170. P. 269–276. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.210320.046>.

REFERENCES

1. Lorman, T., Deppler, Dzh. & Kharvi, D. (2010). Inklusyivna osvita: pidtrymka rozmaittia u klasi [Inclusive education: supporting diversity in the classroom]. Kyiv, 296 p. [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity: Postanova KМУ vid 15 veresnia 2021 r. № 957 [On approval of the Procedure for organizing inclusive education in general secondary education institutions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 957 of September 15, 2021]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine of 05.09.2017 No. 2145-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
4. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 r. № 463-IX [On complete general secondary education: Law of Ukraine of 16.01.2020 No. 463-IX]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> [in Ukrainian].
5. Sadova, I. (2020). Inkluziia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity Ukrainy: tendentsii rozvytku: monohrafiia [Inclusion in general secondary education institutions of Ukraine: development trends: monograph]. Drohobych, 448 p. [in Ukrainian].
6. Kozibroda, L., Turchyk, I., Mukan, N., Sadova, I. & Stepanyuk, S. (2022). Socio-pedagogical aspects of inclusive education of children in schools. *Revista Tempos E Espaços Em Educação*. Vol. 15 (34), No. e17175. pp. 269–276. Available at: <https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.17175> [in English].
7. Sadova, I. & Kravchenko-Dzondza, O. (2021). Model of Development of Teacher's Readiness to Work for Inclusive Education. *Advances in Economics, Business and Management Research: Proceedings of the International Conference on Economics*, Vol. 170. pp. 269–276. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.210320.046> [in English].

Стаття надійшла до редакції 21.12.2022

"Всі ми стоїмо на одній сцені великого світу, і щоб в ньому не здійснювалося, стосується нас усіх".

Ян Амос Коменський
чеський теолог, педагог

